

2010

Nr: 3

BUDKAFLE

FÖR

HÅBO KULTUR- OCH HEMBYGDSFÖRENING

Museets öppettider:

Lördag-söndag under juni-augusti kl.11.00-15.00

Svar på Joachims fråga i Budkafeln nr 2	Sidan 2
Biljettbokning	Sidan 2
Lite förklaringar om...	Sidan 3
Torpinventeringen	Sidan 4
Höstens program	Sidan 5
Släktforskningen	Sidan 6
Jan Fridegårdspriset	Sidan 7
Gifta Legoknektar	Sidan 7

12 juni – 10 juli	Sommarteater
13 juli	POM
12 sept	Kulturarvsdagen
19 okt	Uppländsk undfägnad

Hans Söder har svarat på en fråga från Joachim Tiefensee i föregående nummer av Budkaflen.

På den tiden fanns det många soldattorp och husardtorp i våra fem socknar. Kan det ha varit så, att soldaterna från dessa torp hade Granåsen som övningsområde? Är det någon som vet mera om denna detalj, hör gärna av Er?

År 1949 intervjuades Edla Stolt av Enköpings-Posten inför sin 90-årsdag. Hon ger en livfull bild av Bålsta före järnvägens tid. Jag tror att denna minnesgoda dam har svaret på Joachim Tiefensees fråga i det förra medlemsbladet: Varför fanns det en exercisplats på Granåsen.

Så här berättar Edla Stolth om Bålsta på 1860- och 1870 talet och om händelser vid Bålsta Gästgivaregård där hon arbetade under ett antal år. Både tingshus och gästgivaregård revs 1966.

”Då kom postdiligensen två gånger om dygnet, den ena gången på natten och den skulle ha tre hästar. Så var det alla skjutsarna. Det gick åt omkring 20 hästar om dagen för järnvägen fanns inte då. Och dragonerna samlades där vid sina möten två gånger om året.”

”Det var exercis alla dagar men först på morgonen uppställning för korum. Efter åtta dagar red de till Ladugårdslandet för att fortsätta mötet. Det var grant när de

red bort på två led. Det förekom också ting och de räckte ett par dagar. Då var det liv och rusch i Bålsta.”

Dragonerna tillhörde Sigtuna skvadron, Upplands regemente. Där var också min farfar ryttare under Brunsholms säteri i Enköpings-Näs. Det var ett antal år senare när järnvägen var byggd och invigd (1876). Min farfar åkte tåg till Stockholm direkt tillsammans med hästarna kan man förmoda.

Men tidigare samlades man alltså vid tingshus och gästgivaregård i Bålsta. Före 1858 tjänstgjorde Grans gård på samma sätt. Här inkvarterades officerarna medan dragonerna fick sova på någon loge. Dragonerna var också beridna men stred till fots. Husarerna stred från hästryggen men behövde troligen övas till fots. Så tror jag att det kan ha varit. Tänk om man varit klok nog att fråga och dokumentera när det fanns möjlighet att få svar på sina frågor.

Hans Söder

Nu (4/6) har vi 1.100 biljettbokningar till vår sommarteater.

Flertalet har också bokat Mälarsalladen i tältserveringen.

De andra äter eller dricker säkert något de också.

Kombinationen servering – teater är en viktig del av bokningsframgången!

Marknadsföringsgruppen.

LITE FÖRKLARINGAR OM

Statdräng, statorpare, lantarbetare – språkbruk och verklighet

På herrgårdar och gods, där det system växte fram som skulle fortleva ända tills 1945, kunde drängar med hustrur och barn inte gärna äta vid husbondens bord. Trots att uppgifter om den nya kategorin av arbetsdrängar börjar bli rätt talrika i lanthushållslitteraturen från 1770-talet saknar belägg för att gifta drängar med familjer har utspisats kollektivt. Varje familj torde som regel ha disponerat över sin stat och bildat eget hushåll.

Husbonden har givetvis fastställt sina naturavlönade gifta arbetares villkor under hänsyn till de lokala förhållandena; gårdens egen produktion, dess behov av dagsverken, tillgången på olika typer av bostäder osv.

I de äldsta handlingarna om statarsystemet kallades den nya arbetskategorin ofta bara för *gifta drängar* (med stat), snart också *statdrängar* och *statkarlar* eller *statorpare*. Den sistnämnda benämningen kunde syfta på speciella anställningsförhållanden men markerade oftast inte någon sådan särställning.

Den verkliga statorparen representerade en lite övergångsgrupp mellan torp- och statsystemet.

Statorparen var liksom statdrängen en till väsentlig del naturavlönad jordbruks-

arbetare med eget hushåll i husbonden tillhörig bostad. Han bodde vanligen i ett f.d. torp eller en backstuga en bit från godskärnan, men därmed följde inte rätten att bruka något större jordstycke. Statorparen blev därför beroende av en statlön, tillhandahållen av husbonden och bestående av olika förnödenheter, så kallades statpersedlar. Hans täppa kunde vara åtskilligt större än det källand (potatisland) som statdrängen på sin höjd tilldelades. I *gengäld blev staten mindre för statorparen än för statdrängen och statpersedlarna ofta färre*.

Naturlörens storlek var givetvis också beroende av statorparens arbetsinsats framme vid gården. Han hade inte sällan arbetskyldighet under ett begränsat antal av veckans dagar, men det var utmärkande för statdrängen att han gick i arbete på gården varje söckendag (vardag). Statdrängen höll åtminstone under senare hälften av 1800-talet bara i ren undantagsfall en ko. Mjölken som hämtades i godsladugården brukade vara en huvudpost på hans statlista, medan statorparen ofta tycks ha hållit en husbehovsko. En folklig definition från Mälardalskapet efter sekelskiftet (1800-1900-talet) har tagits fast på detta.

Stattorpare kunde själv föda en ko, stataren (statdrängen) på sin höjd en gris. Statdrängen stod alltid under legostadgan medan stattorparens ställning tycks ha växlat. Legostadgan avskaffades 1926.

Mot slutet av århundradet och under 1900-talet utbildades ett fastare språkbruk. Man gjorde nu oftare skillnad mellan verkliga stattorpare och statare, som statdrängar – statkarlar började kallas.

Sammanställt av *Kjell Sandell*

TORPINVENTERINGEN FORTSÄTTER !

Torpinventeringsgruppens arbete fortsätter i oförminskad takt. I vår har vi flyttat ut på fältet och betat av det som är kvar i Krägga – Nyckelby – Högsta-området. Vi har haft mycket hjälp av boende i området, dels gamla Håbobor och sådana som vi har stött på som är inflyttade i en del av torpen dels som sommar- och åretruntboende. De som bor i torpen idag är mycket intresserade av vad deras torp vad och vilka som har bott där tidigare. 27 april inventerade vi i Högstaområdet och vid en välförtjänt kaffepaus kom Åke Lilja med fru och hälsade på i det underbara vårvädret. Paret Lilja hade en del intressant att berätta om torp som finns och är rivna och vem som bodde där senast.

"KUL-MAJA" bjöd in oss torpinventerare på kaffe när vi var ute och letade efter torp.

I den här gropen har Kul-Maja bott runt 1800 talets slut – början 1900 talet. Den bestod av ett enkelt presenningstak på stockar med en eldstad i bakgrunden. Hon var tyvärr inte hemma när vi var där så hon kunde inte berätta hur det varit. Men lite information fick vi av Marianne Mattson som guidade oss dit.

Höstens program

Tidigare har Owe och Bertil arrangerat de utåtriktade aktiviteterna i föreningen med den äran. Nu har vi bildat en Programgrupp så att fler ska dela på det arbetet. I gruppen ingår Eva Askberger, Ingalill Westman, Birgit Lundgren, Owe Johansson och Bertil Olsson. Vi kommer att ordna två sammankomster per termin och både medlemmar och utomstående ska vara välkomna att delta.

Här är höstens program:

I höst börjar vi med att delta i Kulturarvsdagen 2010 som Riksantikvarieämbetet tagit initiativ till. Temat är: Kulturens vägar.

Kulturarvsdagen söndagen 12 sept kl 13 - ca 15.30. Samling vid Kalmarsands badplats i Häbo kommun. 20:-

Draget - färdvägar till lands och sjöss från forntid till nutid. Guidad tur.

Vi vandrar i Mellansveriges största forntida vägsystem med djupa ridvägar-hålvägar, minnen av dragrännor och Stora Kopparbergs vinterväg. Ett forntida signalsystem med vårdkasberg, kultplats och fornborg anlades vid forntidens färdvägar, varggård och fångstgropar vittnar om djurens vandringsvägar. Fem generationer landsvägar finns bevarade i terrängen liksom två järnvägssträckningar. En av de första regionala ångbåtslinjerna utgick från Kalmarsand 1863.

Allt rymms på en sträcka av en kilometer på näset mellan Ullfjärden och Kalmarviken. I Sveriges Nationalatlas är Draget placerat som nr 1 bland Märkliga äldre vägmiljöer.

Samling kl 13 med bilar vid Kalmarsands badplats för introduktion och start för samåkning till hålvägarna, där vi promenerar på röjd stig - upp och ner - tvärs över hela hålvägsområdet. Från en gammal landsväg nedanför hålvägarna kan man dock "se in" i ridvägarna. Därefter bilfärd en knapp km till parkeringsplatsen nedanför fornborgen. Här studerar vi hålvägar av annan karaktär och avslutar uppe på det 50 m höga fornborgsberget med en 4000-årig kultplats. Här kan du dricka ditt medtagna kaffe. Guide på vandringen är Börje Sandén vid Upplands-Bro Kulturhistorisk Forskningsinstitut.

Mer finns att läsa på www.ukforsk.se/halvagor.htm

arr. Upplands-Bro Kulturhistoriska Forskningsinstitut och Häbo Kultur- och Hembygdsförening.

19 oktober får vi en föreläsning av chefen för Upplandsmuseet Håkan Liby. Det kommer troligen att handla om "Uppländsk undfägnad" och lokal blir lika troligen rummet Lars Hård i gymnasiet men vi återkommer med definitiva uppgifter senare.

Vi tar gärna emot förslag på utflykter, studiebesök, vandringar, föreläsningar mm.

Hoppas vi ses, om inte förr, vid Draget 12 september

Eva Askberger

evaaskberger@yahoo.se

0708163735

Släktforskningen

Från vår gemensamma resa till Leksand fann vi en gammal man som troligen har forskat väldigt länge.

Har man väl kommit till Släktforskarnas Hus i Leksand så vill man aldrig därifrån.....

Under våren har släktforskarna fortsatt med sina träffar på Knarrbacken varannan torsdagskväll. Besöksfrekvensen på våra träffar har inte varit så hög. Det vore roligare och mera givande och tagande av egna och andras problem och lösningar om flera hade möjlighet att komma. Det är en av de viktigaste orsakerna att vi har dessa torsdagsträffar.

Vi ser fram emot en nystart i höst med fler deltagare på våra träffar så vi får igång en livligare verksamhet inom släktforskningen i vår förening.

Höstens släktforskningsträffar börjar **9 september** kl. 19.00 därefter varannan vecka (jämna veckor).

Eventuellt kommer en kurs i att läsa gammal skrift att hållas, men inget exakt är bestämt.

Nya intresserade är varmt välkomna!

Släktforskningssektionen

Christina Agrell har avlidit

Christina har under många år varit ledare i släktforskning i såväl Håbo Kulturhistoriska Föreningen och efter sammanslagningen i Håbo Kultur- och Hembygdsföreningen.

Styrelsen

Håbo kommuns Jan Fridegårdspris 2010 tilldelas

Lo Kauppi

för ett konstnärskap som förmår synliggöra samhällsstrukturer utan att göra avkall på en personlig och fysisk närvaro. Genom sin relation till språket, det sociala perspektivet och intresset för de icke röststarka länkas hon till en den svenska berättartradition som Jan Fridegård varit med om att grundlägga.

Jan Fridegårdspriset är ett kulturpris som tilldelas en person som i Fridegårds anda arbetar inom litteraturens, filmens eller teaterns områden. Prissumman är 100.000 kronor och utdelas vartannat år.

Prisutdelning sker den **12 juni** kl 14.00 på Biskops-Arnö.

Gifta legodrängar

Gifta legodrängar med lön och stat vilkas hustrur gör hjälpedags-wärken mot lindrigaste betalning det är mycket nyttigt. ... En stugu gör ingen stor Kostnad, men deremot ökas Barn och Folkhopen, som wid alla tillfällen är nödig. ... Mannen får sin lön och stat eller matwaror in natura, hvarmed han med sin Hustru och Barn tillhopa hushållar.

Ovanstående är ur en gårdsfogdeinstruktion från år 1753 och författaren Eric Sahlander hymlar inte med varför de stora gårdarna bör anställa gifta arbetsdrängar. Det var så det började, framväxten av statsystemet. Ettårskontrakt gav bostad, naturaförmåner (staten), mjölk dagligen, vedbrand och en mycket låg kontantlön. Men detta säregna anställnings- och avlöningssystem fläckades av att familjen lydde under tjänstehjonstadgan, oftast fick en dålig bostad och de sämsta råvarorna när naturaförmånen delades ut. Hustrun skulle dessutom mjölka 12 – 15 kor morgon och kväll.

Sveriges folkmängd fördubblades mellan åren 1750 – 1850. De sk obesuttnas andel, drängar, pigor, hjon, backstusittare och torpare, var vid slutet av denna period 3/4-delar av befolkningen. År 1750 endast 1/3-del. Landsbygden proletariserades.

Vid det förrföra sekelskiftet var det ca 35.000 familjer som levde under dessa förhållanden. Statarna flyttade ofta för att hitta nästa paradiset på jorden för att citera Jan Fridegård. I genomsnitt stannade man bara tre år på en gård.

När flyttlassen rullade år 1946 var det inte längre en statarfamilj som flyttade utan en lantarbetarefamilj.

Källa: Lars Furulands avhandling från 1962 "Statarna i litteraturen".

POM

Rosuppropet!!!

Den 13 juli kl. 10.00 – 12.00 kommer Sveriges ledande rosexpert Lars Åke Gustavsson till Fridegårdsmuseet att svara frågor och artbestämma rosor i Din trädgård, äldre som yngre rosor.

Har Du frågor om rosor så kom till Fridegårdsmuseet!

Läs artikel i föregående numret (nr 2) av Budkafalen.

Redaktören har ordet:

Jag skulle vara mycket tacksam om Du som har något som Du vill svara, göra tillägg på någon artikel eller om Du har något nytt som Du vill sprida inom Kultur- och hembygdsföreningens medlemmar.

Hör av Dig till mig på hans_soderholm@bredband.net eller ring 0171-54595.

Budkaflen finns inlagd på vår hemsidan www.kultur-historia.se

Kommande artiklar:

I kommande 2 nummer vecka 35 och 44 kommer en artikel om ”Dragrännas” historia att sättas in i Budkaflen.

Medlemsavgiften för 2010

- Enskild 125 kr
- Familj 150 kr
- Sätts in på Postgiro 232331-9

Håbo Kultur o Hembygdsförenings styrelseledamöter 2010

Namn	Mailadress	Telefonnummer Mobilnummer
Ordförande: Hans Söder	hans.soder@home.se 1 år	0171-51441 -
Vice ordförande: Kjell Sandell	kjell.sandell@bktv.nu 2 år	- 070-6665778
Kassör: Jan Rudberg	jan.rudberg.balsta@telia.com 2 år	0171-56208 070-6541930
Sekreterare: Gerd Dalersjö	gerd@rosendalekonomi.se 1 år	- 070-5201094